

Viditelnost jako původní danost

K ústřednímu významovému okruhu Merleau-Pontyho filosofie

Jan Halák —

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Jsou věci viditelné, jako kameny, hory a celá „příroda“, a věci neviditelné, jako duše, myšlenky a vůbec celé „univerzum ducha“. Otázka po vztahu vnímatelného a myslitelného je pro Merleau-Pontyho otázkou po zdroji či „původu pravdy“, slovy prvního z názvů *Viditelného a neviditelného*.¹ Mluví-li Merleau-Ponty v souvislosti s touto otázkou o „nových zkoumáních, započatých již roku 1945, která definitivně upevní filosofický smysl těch předchozích“,² tj. zejména těch z *Fenomenologie vnímání*,³ je zřejmé, že problematiku „viditelného“ a „neviditelného“ je třeba považovat za jádro autorovy filosofie jako celku.⁴

V následujícím textu bych rád přiblížil, jakým způsobem Merleau-Ponty užívá termíny z významově-formulačního okruhu viditelnosti, a ukázal tak, jak do nich na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století vkládá sobě vlastní, jedinečnou filosofickou perspektivu. Pokusím se také naznačit, že způsob, jakým to autor provádí, umožňuje považovat tento „okruh“ za hermeneuticky privilegované východisko pro interpretaci jeho filosofie.

1

Výrazy viditelné a neviditelné v abstraktním smyslu (*le visible, l'invisible*), tj. tak, jak stojí v názvu Merleau-Pontyho pozdního textu, kladou interpretační tradici značný odpor a pokusy o jejich systematizaci často vedou k proti-

1 Viz předmluvu C. Leforta k textu: Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*. Přel. M. Petříček. Praha, Oikúmené 1996; originál: Merleau-Ponty, M., *Le visible et l'invisible*. Paris, Gallimard 1964; col. Tel (dále citováno jako: VI).

2 Un inédit de Merleau-Ponty. In: týž, *Parcours deux*. Paris, Verdier 2000, s. 41; pokud neexistuje české vydání, překlady citovaných textů jsou mé vlastní.

3 Merleau-Ponty, M., *Phénoménologie de la perception*. Paris, Gallimard 1945.

4 Srv. např. Merleau-Ponty, M., *La Nature. Notes de Cours au Collège de France [1956-1960]*. Paris, Seuil 1995, s. 291: „k filosofické problematice v její celistvosti“ dospějeme pouze poté, co prostudujeme „vztahy viditelného a neviditelného, logu viditelného světa a logu ideality“.

smyslným formulacím.⁵ Odpovídají tato dvě slova s navzájem se vylučujícím významem dvěma oblastem stejně tak se navzájem vylučujícím, jak by naznačovala elementární úvaha o viditelných a neviditelných „věcech“? Ačkoli Merleau-Ponty „viditelné“ a „neviditelné“ systematicky rozlišuje, nebrání mu to opakovaně tvrdit, že „viditelné je neviditelné“, tedy vzájemně identifikovat to, co je těmito termíny označováno.⁶ Jejich pojmový význam se zdá být skutečně jen velmi těžce uchopitelný vzhledem ke skutečnosti, že nás Merleau-Pontyho texty vedou k tomu, abychom je mysleli jako „přecházející jeden do druhého“, jak to vyjadřuje jedna komentátorka.⁷ Ptáme-li se nad Merleau-Pontyho texty, zda je mezi viditelným a neviditelným vztah totožnosti nebo rozdílu, zdá se, že nutně dojdeme k podobnému paradoxu. Přesněji řečeno však tento „paradox“ znamená chiasmatický vztah vyjadřovaný genitivem, tj. konstatování, že každé viditelné je viditelné neviditelného a každé neviditelné je rubem nějaké viditelnosti.

Tato zdánlivá dvojznačnost není bez souvislosti se stavem, v jakém byla Merleau-Pontyho filosofie v době jeho smrti a v jakém je nám v důsledku toho k dispozici. Na její jistou formulační nestabilitu je tedy třeba nahlížet s ohledem na způsob myšlení, který nám celkově prostředkuje. Úskalí zmíněného paradoxu či chiasmu se proto pokusím zdolat tak, že zpočátku nechám otevřenou otázku pojmového významu abstraktní podoby těchto termínů (a s ní otázku onoho „přecházení“, totožnosti a rozdílnosti) a pokusím se nejprve ukázat, že *primární role výrazů z okruhu viditelnosti není něco označovat, nýbrž jakožto instance Merleau-Pontyho „činné řeči“⁸ něco tak říkajíc vykonávat – přičemž se pokusím definovat, co přesně.*

Jakou významotvornou „činnost“ tyto výrazy ztělesňují v Merleau-Pontyho textech a prostřednictvím nich i obecně, jaké významotvorné role jsou nositeli – to můžeme zjistit jedině tak, že odkryjeme, jak autor tyto výrazy užívá (v protikladu k podání odpovědi na otázku, co jimi označuje). Pokusím se tedy nejprve ukázat, že pouze na základě analýzy užití, která bere v potaz nepřímou vyjadřovací práci, jejímž prostřednictvím tyto výrazy mobilizují náš „významový aparát“ – na rozdíl od situace, kdy se jimi pouze označuje pro nás již filosoficky nebo každodenně běžný význam –, můžeme pochopit

5 Jeden příklad za všechny nám poskytuje Marc Richir, který systematicky formuluje význam pojmu „neviditelné“ (*l'invisible*) jako „to ne-fenomenální ve fenoménu“. Viz Richir, M., *Le sens de la phénoménologie dans Le visible et l'invisible*. In: Saint-Aubert, E. de (ed.), *Merleau-Ponty – La nature ou le monde du silence*. Paris, Hermann 2008, s. 165 a passim.

6 Např. Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 214 (VI, s. 269).

7 Dastur, F., *L'in-visible et le négatif chez le dernier Merleau-Ponty*. In: *Merleau-Ponty aux frontières d'invisible*. Milano, Associazione Culturale Mimesis 2003, s. 214.

8 Tj. *parole parlante*, řeč, která v silném smyslu něco říká, v protikladu k *parole parlée*, řeči, která říká již řečené. K tomuto rozlišení srv. zejména Merleau-Ponty, M., *Phénoménologie de la perception*, c.d., s. 239 n.; a též týž, *La prose du monde*. Paris, Gallimard 1969, s. 17 n. a passim.

jejich *funkci* v rámci Merleau-Pontyho konkrétních textů, a teprve na základě toho jejich dosah jako filosofických pojmů, které mohou stát již samy o sobě (něco již pouze označovat, být pouze indexem řečové a myšlenkové praxe, která nám již je vlastní).

2

Merleau-Ponty na žádném místě neotevívá svou filosofii „viditelného a neviditelného“ tak, že by vymezil nějaký od počátku zřejmý význam, který by bylo třeba těmto termínům připisovat. Jejich smysl Merleau-Ponty tematicky upřesňuje pouze velmi vzácně a zpravidla v pracovních poznámkách, které slouží jako opora pro konstrukci vlastního textu. Tam je pak autor užívá v první řadě *nepřímo a netematizovaně*, jako prostředníky pro vyjádření nějakého konkrétního fenoménu, takže hrají roli „médií“ či výrazově zakotveného úhlu pohledu. Jsou tak pro něj v pravém slova smyslu nástroji a nositeli jisté filosofické intence a jejího navázání na tradiční myšlenkové postupy evropského světa. Na rozdíl od mnohých svých komentátorů Merleau-Ponty totiž nepřemýšlí primárně o viditelnosti, o „viditelném a neviditelném“ atd., jako o jistých zvláště definovaných úsecích reality, nýbrž *prostřednictvím* formulací z výrazového okruhu viditelnosti o různých, nám z každodenní nebo filosofické zkušenosti důvěrně známých tématech. To, co je tak těmito výrazy pojmově označováno, právě není zprvu zřejmé ve své jedinečnosti, ve svém filosofickém určení. Merleau-Ponty jde ze všeho nejdříve o to vypracovat globální filosofickou perspektivu aplikovatelnou na fenomény, které jsou nám všem již nějak známy, nebo také na vědění, které o určitých fenoménech máme. Má-li se nakonec „viditelné“ a „neviditelné“ stát i tématem a předmětem Merleau-Pontyho filosofie, dochází k tomu až druhotně a na základě tímto způsobem zavedené změny perspektivy.

Chceme-li analyzovat, jakou mají termíny z okruhu viditelnosti filosofickou funkci a jakou myšlenkovou praxi zavádějí, měli bychom si povšimnout, že jejich užití v textu odpovídá několika odlišným „vrstvám“ smyslu. Dílčí podoby termínů „viditelné“ a „neviditelné“ ukazují, že je Merleau-Ponty z jazykového hlediska užívá trojím způsobem: 1) Jako *adjektivum*, které určuje jakýkoli typ jevu či jsoucna tak říkajíc „poprvé“ z hlediska viditelnosti.⁹ Tento způsob užití je velmi dobře patrný zejména v prvních třech kapitolách *Viditelného a neviditelného*, kde se Merleau-Ponty pohybuje zpravidla na cizí půdě, přesněji kde diskutuje se způsoby myšlení, které nejsou jeho vlastní, ačkoli se vyjadřují právě k těm fenoménům, kterými se chce zabývat on sám.

9 Srv. např. Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 21 (VI, s. 27): „smyslový svět je ‚starší‘ než univerzum myšlení, protože smyslový svět je viditelný [...], zatímco druhý, neviditelný.“

2) Jako *substantivizované adjektivum konkrétní*, označující nám ze zkušenosti známá jednotlivá jsoucna „uvnitř“ světa. Viditelné v konkrétním smyslu (*un visible*) tak označuje těla, tělesa nebo smysly vnímatelné věci v běžném slova smyslu, „přírodní“ danosti jak jsou dány již v naivní, perceptivně-tělesné vrstvě zkušenosti, zatímco neviditelné (*un invisible*) označuje „ideality“, tedy veškeré danosti, které podle Merleau-Pontyho předpokládají nějaký typ symbolického vyjádření, pokud mají být tematizovány jako takové. Něčím neviditelným je např. vědomí, duše, subjektivita či „jáství“ prostupující živé tělo, dále myšlenka, význam, nějaká obecná pravda, stejně jako všechny předměty kulturních disciplín, jako jsou literatura, hudba, věda, filosofie atd. Neviditelná je však např. také věc skrytá za jinými věcmi, „druhá strana“ viděné věci, minulost nebo budoucnost viditelného atd. Obecně vzato tedy vždy jde o nějaký konkrétní případ „negativity“, latence a potence, jíž se vyznačuje nějaký fenomén daný v originále. Pokud je tento konkrétní typ užití myšlen v *souhrnném smyslu*, přechází v aplikaci *substantivizovaného adjektiva obecného* a viditelné (*le visible*) odpovídá tomu, čemu jindy Merleau-Ponty říká Příroda, neviditelné (*l'invisible*) tomu, čemu říká oblast *logu* či univerzum ducha a myšlení. V návaznosti na toto celkové, byť stále ještě na konkrétnost vázané užití Merleau-Ponty tyto výrazy užívá také jako 3) čistě *substantivizované adjektivum obecné* – ve smyslu nikoli již pouze označení pro jistou část světa, nýbrž ve smyslu abstraktního určení, které se pokaždé vztahuje na celek všeho, co je, a které tak má *ontologický rozsah*. Pouze tento třetí typ užití, typický zejména pro kapitoly *Viditelného a neviditelného* nazvanou „Splétání – chiasmus“, je možné označit jako ve vlastním smyslu pojmový a jako ve svém významu původním způsobem filosofický, protože není pouze nástrojem jmenování něčeho již ve světě známého, nýbrž právě ztělesňuje původní způsob Merleau-Pontyho uchopení celku světa.¹⁰ „Viditelnost“ (*visibilité*) je pak souhrnným způsobem, jak jmenovat „viditelné neviditelného“ (*le visible de l'invisible*), „neviditelnost tohoto světa“, a koresponduje tedy s takto uchopeným světem jako takovým.

10 Tento výrazový okruh má u Merleau-Pontyho další formulační varianty, jejichž smysl je v neobecnějším ohledu nutno považovat za zaměnitelný. Z nich je potřeba jmenovat především termín „Smyslové“ či „Pocitovatelné“ (*le Sensible*), u kterého lze dokonce nalézt tytéž jazykové vrstvy, jaké má viditelnost. Dále termín „tělesnost“ (*la chair*) ve smyslu „obecné věci“ nebo „živlu Bytí“, známý z pozdních Merleau-Pontyho spisů. Tyto tři pojmy Merleau-Ponty ve svých textech dokonce i explicitně ztotožňuje. Srv. např. Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 135 (VI, s. 181). Též též, *La Nature. Notes de Cours au Collège de France [1956-1960]*, c.d., s. 271. Též též, *Résumé de cours (Collège de France 1952-1960)*. Paris, Gallimard 1968, s. 177. V přímé souvislosti s nimi je třeba samozřejmě uvažovat i zkušenost, kterou Merleau-Ponty od počátku své filosofické práce v různých podobách zkoumá pod titulem „vnímání“ (*la perception*).

Zde předložený výklad je nutno považovat za zjednodušující, nakolik se při něm omezují pouze na analýzu výrazového okruhu viditelnosti.

Vzájemná odkázanost těchto tří typů užití výrazů viditelné a neviditelné a jejich neměnná polarizace činí zřejmým, že všechny ztělesňují jednotnou autorovu intenci. Zároveň však umožňují rozlišit tři různé stupně, na kterých se uskutečňuje, a na základě toho odhalují, jak jsou tyto výrazy nositeli jistého posunu globální filosofické perspektivy. V dalším se pokusím nastínit, jak se Merleau-Pontymu prostřednictvím tohoto dvakrát třívrstvého rozčlenění viditelnosti daří ustavit velmi komplexní *síť vztahů, která jednak navazuje na naši každodenní zkušenost, je spojena s tradičními ontologickými a epistemologickými kategorizacemi, ale zároveň také zavádí zcela novou filosofickou perspektivu.*

3

Merleau-Pontyho adjektivní formulace „z hlediska viditelnosti“ vycházejí z běžné zkušenosti a z běžného jazyka, jsou bezprostředně srozumitelné a sdělující. Takto užití výrazy není potřeba nijak vymezovat, působí nekomplikovaným a snad dokonce banálním dojmem. Druhého člověka prostě vidím, zatímco to, co skutečně prožívá, je pro mne neviditelné. Pravda, o které spolu mluvíme, je neviditelná. Merleau-Ponty ve svých pozdních textech jasně předvádí, jak jsou tyto jeho prostředky vyjadřování pružné, když pomocí nich opisuje nejen naše běžné zkušenosti, ale stejně tak dobře i nejvyšší výdobytky svých filosofických partnerů či naopak protivníků: platónská idea a „nebe podstat“ jsou tak pro něj „neviditelné“, Descartova *res cogitans* je „neviditelná věc“, stejně jako psychismus v podání psychologů, nicota, o které mluví Sartre, je „neviditelná“, atd. Zároveň ale Merleau-Pontymu umožňují koherentním způsobem komunikovat i s jeho ne-filosofickými spojenci: Klee nebo Cézanne malováním zviditelňují něco neviditelného, Proust mluví o myšlenkách, které existují pouze jako neviditelný podklad něčeho viditelného, atd. Výrazy z okruhu viditelnosti tak v nezměněné podobě pozoruhodným způsobem procházejí řadou vrstev „tradičních“ významů, sobě vlastním způsobem obkreslují různá nám známá rozlišení (jako smyslově-inteligibilní, tělesné-duševní, přírodní-kulturní, atd.), a v mnoha případech se tak jeví jako s nimi synonymní, tj. prosty jakéhokoli původního významu.

Již na té nejobecnější rovině však zavedením lexika viditelnosti dochází k posunu hodnému pozornosti, když fenomény, které v jazyce a filosofii obvykle označujeme pomocí substantiv, tzn. které máme sklon chápat předmětně a pro které má novověká filosofie leckdy i ontologickou kategorii substance, jsou nyní „adjektivizovány“, tj. právě nějak „desubstancializovány“. Hned při prvním setkání jsou tak na základě adjektivního užití výrazů z okruhu viditelnosti nějak oslabeny co se týče své předmětnosti: místo zaujetí vztahu k věci vidíme (nějaké) viditelné, místo uchopení myšlenky

sledujeme na okrajích naší situace (nějaké) neviditelné, místo konstatování nečasového subjektu uvažujeme (nějakého) v přítomném čase vidoucího. Při bližším pohledu kromě toho ještě zjistíme, že ona nenápadná adjektivizace na základě synonymity právě metodicky propojuje fenomény, které máme ve zvyku myslet v odlišných, navzájem izolovaných nebo i vzájemně se vylučujících kategoriích, jeden v protikladu k druhému. (Druhá strana smyslově dané věci je „neviditelná“ stejně, jako je neviditelná výhradně intelektuálně uchopitelná myšlenka, a to i přesto, že druhou stranu můžeme jako takovou zviditelnit, a myšlenku nikoli; mé živé tělo je „viditelné“ stejně jako neživá země, na které stojí, atp.) A děje se to navíc dvojím způsobem, totiž dílčí adjektivizací jednak na „viditelné“ nebo na „neviditelné“ a ještě vzájemným vztahem této dvojí polarizace v rámci globálního adjektivizujícího hlediska, v rámci „viditelnosti“ jako takové.

Jakkoli tedy první dvě nepojmové vrstvy adjektivizace (adjektivní a konkrétní substantivizované užití) de facto odkazují na řadu tradičních odlišení, zcela zásadní je způsob, jakým to dělají. Tato rozlišení a smysl rozlišujících termínů totiž nikoli prostě kopírují, nýbrž na nich již pomocí adjektivizující synonymizace provádějí určité posuny smyslu či rekontextualizace – a nakolik takto překračují opozice, na jejichž základě jsou tyto fenomény obvykle chápány, provádějí určitou jejich neutralizaci. Z hlediska viditelnosti formulované jevy tak již nemohou být chápány jako zaměnitelné s jevy formulovanými z hlediska tradičních určení, nelze je chápat jako poněkud nezvyklým způsobem vyjádřené „běžné věci“ nebo tradiční filosofické kategorie. Viditelné, neviditelné, vidoucího ani viditelnost nelze chápat *na základě* těchto tradičních určení a protikladů a např. sám rozdíl viditelného a neviditelného se bez dalšího nemůže shodovat s rozdílem empirické a ideální, ontické a ontologické apod., jakkoli je možné pro takový výklad zdánlivě najít textové „dovědění“. Je zřejmé, že Merleau-Ponty nechce ztratit žádný z navzájem odlišených *fenoménů*, které jsou tradičními formulacemi vyjadřovány, takže dál mluví právě o nich – zároveň však pro ně chce nalézt nový rámec, který by nebyl zakotvený v tradičním systému opozic. Tento jednotný rámec, jak je již zřejmé, Merleau-Ponty vyjadřuje právě pomocí vnitřně propojeného okruhu lexika viditelnosti, jehož základním smyslem tak bezpochyby je sloužit jako nástroj určitého druhu filosofické *epoché*.

Sledujeme-li tedy v textu pozorně funkci „viditelnosti“ a jejich členění, musíme konstatovat, že není ani *jen* slovem pro předem hotový význam, ani *jen* pojmem shrnujícím nějaký význam nový. *Je v první řadě průsečíkem významů fenoménů nám známých a jistých dalších, které jsou prozatím jen nepřímo naznačeny na základě synonymity použitých výrazů a na základě vzájemného odkazování mezi viditelným a neviditelným. Pojem viditelnosti a jeho varianty jsou tedy médiem a hybným činitelem významového posunu či „reduk-*

ce“ od jedněch významů „věcí“ k jiným. Úspěšně interpretovat Merleau-Pontyho filosofii podle všeho znamená v první řadě pochopit jedinečnou perspektivu, ke které dospíváme touto reformulací, provést tento posun, který není ničím jiným než Merleau-Pontyho výkladem „původu pravdy“.

4

Co tedy konkrétně získáváme (případně ztrácíme) touto reformulací z hlediska viditelnosti, zaujetím této specifické perspektivy vůči nám (přímo či nepřímo) známým fenoménům, touto jejich *identifikací* pod hlavičkou viditelnosti? Pokusíme se to zjistit pomocí hlubší analýzy sjednocení a odstínění, které se se zavedením tohoto lexika objevují.

Tím, jak užívá termínu „viditelný“, Merleau-Ponty odmítá vycházet z protikladu jednoty a mnohosti ve vnímání, jak jej sdílí empiristická a racionalistická tradice. Viditelné v konkrétním smyslu (*un visible*) tak zejména není: uspořádaný soubor „počítků“ nebo „empirických dat“, něco fakticky daného, aktuálního, individualizovaného v čase a prostoru v eukleidovském smyslu, něco zachytitelného reflexivním pohledem, výlučně předmět zkušenosti (v protikladu k tomu, co samo určuje její podmínky), imanentní danost vědomí (v protikladu k transcendenci) atd. Není ani regulativní ideou, protože má zároveň být natolik bezprostředně daná a konkrétní, že „zastavuje můj pohled“ a já *jej* vidím.¹¹ (V protikladu ke všemu, co obvykle vyjadřujeme pomocí řeči a co je třeba označit právě jako neviditelné, *un invisible*.) Viditelné v konkrétním smyslu u Merleau-Pontyho je tím, co je rázem smysluplné a tím nejpůvodnějším možným způsobem přítomné, tj. fenomén sám. Něco, co je však zároveň „transcendentní“, protože není beze zbytku reflexivně zachytitelné, „transcendentální“, protože více než pasivně zaznamenávané (vyžaduje si jisté uchopení nebo dokonce „převzetí“, něco si tak říkajíc žádá), „intersubjektivní“, protože nikdy pouze soukromé (v protikladu k tomu, co je bezprostředně dáno jiným subjektivitám) atd. Pokud bychom si předsevzali konfrontovat význam „viditelného“ s tradičními kategoriemi, tento negativní výčet by těžko kdy dospěl ke konci.

Zde se však již čtenář jistě ptá, co jsme touto identifikací filosoficky získali, ne-li prostě zmatení všech zmíněných kategorií. „Viditelné“ je z jejich hlediska záměrným paradoxem, něčím, co každý pokus o vymezení překračuje směrem k tomu, co vymežováním necháváme vně. „Viditelnost“ je však také paradoxem pouze z perspektivy, která otázku po fenoménu již v ontologickém ohledu zúžila, a to na otázku např. po předmětu (a tedy také po subjektu), po empirickém (a tedy také transcendentálním), po faktu (a tedy také

11 Viz např. Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 15 a 208 (VI, s. 19 a 263).

po podstatě), po „daném“ (a tedy také nedaném) atd. Je zjevné, že „viditelné“ takto vymezené není a že Merleau-Pontyho záměrem je vyjít právě od takto pojatého „fenoménu“ a od jeho ontologické neutrality.

Pokud bychom chtěli „viditelné“ charakterizovat o něco pozitivnějším způsobem, bylo by potřeba uvést např. následující Merleau-Pontyho poznámku o tom, jak je podle něj třeba chápat vidění: „vidět znamená nemuset myslet věc, *jelikož ji vidíme*. Každé vidění, vidění jakékoli barvy, je onou krycí myšlenkou (která umožňuje roj jiných myšlenek).“¹² Merleau-Ponty tak proti tradičnímu pojetí vnímání jako „senzorického vidění“ staví „vidění vizionářské“.¹³ Tak jako „krycí myšlenka“ psychoanalytiků, viditelné pod primárním, pro svou známost vyprázdněným obsahem skrývá „latentní obsah“, který z něj činí ohnisko celého jednoho okruhu vidění, neustále se vracejících k one prvovní „myšlence“, k určitému viditelnému jako ke svému zdroji. Je-li jednou otevřeno, je toto viditelné pole, do kterého se od té chvíle bude vepisovat jistý okruh smyslových i nesmyslových zkušeností. Je-li vidění původně „vizionářské“, znamená to, že být něčím viditelným znamená být jistou „dimenzí“ jevení a bytí, být „konkretizací jisté univerzální viditelnosti“.¹⁴

„Viditelné“ se nám vždy jeví jedině v určitém poli souvislosti či vztahu s jiným „viditelným“ a nakonec i „neviditelným“ – a právě proto nikdy není pouze tím, *co vidím*, nýbrž přinejmenším stejně původně tím, *podle čeho vidím* – i dále, i něco jiného, i jiné s ním související „stránky“, jiné jeho vlastní a na ně navazující souvislosti („vnitřní“ a „vnější horizont“). Být něčím konkrétním viditelným (*un visible*) podle Merleau-Pontyho znamená být něčím jiným, něčím více než *jednotlivým viděným*, zde a nyní nebo virtuálně jinde a jindy, a viditelnost je více než souborem takových jednotlivostí. Viditelné v konkrétním smyslu nemá pro Merleau-Pontyho pozitivně vymezenou identitu, nelze jej chápat jako termín, protože i to zdánlivě nejprostší *quale*, např. tato červeň před mýma očima, je vždy „jistý typ latence“, a pokusíme-li se jej uchopit, zjišťujeme, že je „k nenalezení“.¹⁵ Konkrétní viditelné (*un visible*) *není předmětem*, protože ten z definice musí být dán pohledu jako něco nezávislého na jeho existenci a na jeho dotazování, zatímco viditelné jej spíše „obklopuje“ a zahrnuje do sebe, protože k sobě vztahuje možnosti, kudy se může ubírat.

Každá v původním smyslu viděná jednotlivost podle Merleau-Pontyho představuje nikoli termín, nýbrž „nulový stupeň“ či normu, vůči které se může něco ukazovat jako *její* změna, jako odchylka vůči ní. Je tak rytmizací či modulací

12 Merleau-Ponty, M., Notes sur Claude Simon. In: *týž, Parcours deux*, c.d., s. 311.

13 Tamtéž.

14 Merleau-Ponty, M., *Okno a duch*. Přel. O. Kuba. Praha, Obelisk 1971, s. 31 (upravuji překlad); originál: Merleau-Ponty, M., *L'Œil et l'Esprit*. Paris, Gallimard 1964, s. 84.

15 Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 251 (VI, s. 306); a též *týž, La prose du monde*, c.d., s. 116.

všeho, co vstupuje do jeho pole a přichází s ním do vztahu, včetně „subjektu“ a jeho pohledu, je něco jako „inkarnovaný princip“, který „zavádí určitý styl bytí“ všude tam, kde si k tomu najde příležitost.¹⁶ Každá jednotlivá figura jsoucího, která odpovídá tomu, čemu Merleau-Ponty říká „empirické“ nebo „senzorické vidění“, je vždy až určitou *restriktivní variací* na toto univerzální „téma“, které je viděním v silném slova smyslu.¹⁷ Viditelné ve smyslu fenoménu jako takového je pro Merleau-Pontyho vždy „polymorfním“ polem, tj. něčím, co na základě své variability umožňuje, aby se z něj „vydělovaly“ jisté konkrétní figury (tento vztah popisují výrazy jako *ségrégation, prélèvement, découpage* atd.).¹⁸ Viditelnost, fenomenalita podle Merleau-Pontyho je tedy tím, co právě překleňuje a zajišťuje souvislost každé jednotlivé figury viditelnosti se všemi jinými jako jejich „symbolická matrice“¹⁹ – je otevřením dimenze, do které teprve může něco již pouze jednotlivého a vymežitelného vstupovat.

Fenomén pro Merleau-Pontyho není nic předmětného a zpředmětnitelného, je to právě ona živá a v každé situaci jedinečná „souvislost“ či „soudržnost“ horizontu, kterou vše předmětné jakožto smysluplné předpokládá a z níž samo teprve může vystupovat. Konkrétní viditelné ve smyslu „polymorfního pole“ či „horizontu“, ve smyslu pro každou jednotlivost nutného okruhu odkazů, je pro Merleau-Pontyho „nový typ bytí“²⁰ – principiálně více než jednotlivé a více než obecné, protože je vždy konkrétní podobou „univerzální dimenzionality“, ze které se to, co je v naší tradiční ontologii nazýváno např. jednotlivé a obecné, ale také empirické a inteligibilní, imanentní a transcendentní atd., teprve „vyděluje“ jako její jednostranné, a tak vždy v nějakém smyslu zjednodušující privace, abstrahující vyjádření.

Popisy, ke kterým Merleau-Ponty při příležitostech těchto formulací odkazuje, nejsou daleko od standardních popisů fenomenologie nebo i těch, které najdeme ve tvarové psychologii. Náš autor je však podle všeho jedinečným způsobem shrnuje právě v náhledu, že ona „souvislost“ horizontu či pole je nám dána *původnějším způsobem* než každá možná jednotlivost, jíž následně bude souvislostí. Filosoficky jsme takto provedenou charakterizací (ně-

16 Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 136 (VI, s. 182).

17 Srv. např. Merleau-Ponty, M., *Notes de cours au Collège de France 1958-1959 et 1960-1961*. Paris, Gallimard 1996, s. 168: „víc je třeba pojímat jako eminentní Viditelné, jako Viditelné, ve vztahu k němuž jsou jednotlivé případy empirického vidění pouze privací.“

18 Srv. např. tamtéž, s. 375: „Zdroj smyslu není o nic více za námi než před námi, není o nic více ztracenou bezprostřední daností než bodem omega, kterého bychom měli jednou dosáhnout nebo který bychom měli vytvořit. Zdroj smyslu je ve vidění, mluvení, myšlení, chápeme-li je spolu s jejich horizonty, s tím, jak se do sebe vzájemně zasazují, se všemi odkazy zpět i dopředu. Tomuto jejich otevírání a překračování se nelze divit, protože vidění, mluvení a myšlení se nepřidávají jedno k druhému, nýbrž jsou vymezováním, výsekem, vydělováním se z tělesnosti světa a Bytí.“

19 Viz např. Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 187 a 215 (VI, s. 243 a 270).

20 Tamtéž, s. 144 (VI, s. 193).

čeho) viditelného (*un visible*) v jeho vztahu k individuálnímu získali zejména první fixaci významu jeho „souvislosti“ se vším ostatním viditelným, tj. tematizovali jsme nakonec samu tuto rámcovou souvislost, společnou půdu, kterou na základě své záměrné „mnohoznačnosti“ pojmenovává. Můžeme ji s Merleau-Pontym nazvat dimenzí, horizontem, živlem, polem...²¹ Jakákoli individuální danost je nám tedy podle Merleau-Pontyho dána pouze jako „vydělující se“ z určitého „před-individuálního“ či „před-objektivního“²² pole a *významový okruh viditelnosti je autorovým pokusem o první pojmovou formulaci této fenomenologické priority „pole“ či horizontu ve vztahu k tomu, co z něj následně může tematicky vystupovat – a to nejen v rámci konkrétní analýzy pro našeho autora typických témat, jako je vnímání, tělo, dějiny, řeč, apod., ale již v obecné, a v důsledku toho ontologické podobě.*

5

Právě přesvědčivost podobných fenomenologických popisů a z toho vyplývající nutnost je zobecnit Merleau-Pontyho postupně přivedla, jak známo, k náhledu, že si vyžadují vypracování jim odpovídající „nové ontologie“, „ontologie viditelného“ či „smyslového“.²³ Náš dosavadní výklad je tedy pouze částečný a je třeba alespoň naznačit, že tak, jako jsou již viditelností a jejím členěním jedním rázem jmenovány jisté fenomenologické náhledy, je v nich nějak jmenována i Merleau-Pontyho ontologie.

Sledujeme-li tedy více do hloubky ony identifikace, které zakládají „redukcí na pole“ viditelnosti a které s ní spojené lexikum právě pojmově fixuje, můžeme například konstatovat, že jeden „vjem“ není bez souvislosti s ostatními. Viditelné ve smyslu vizuálního tak např. není bez principiální souvislosti s hmatatelným, tj. vydělují se z jednoho a téhož pole souvislostí, a tak právě Merleau-Ponty obojí chápe jako něco, co je stejným způsobem „viditelností“ ve filosofickém slova smyslu (to, co je „pocitovatelné“ v originále). Tato souvislost odhalená ve fenomenologicky dotazovaném vnímání znamená, že cokoli v úzkém smyslu viditelné má vždy své místo na škále hmatatelného, přesněji, že jej nelze pochopit bez souvislosti s jeho místem v univerzu hmatatelného, a že tudíž např. jakákoli jednotlivá vizuální „danost“ chápaná bez této souvislosti je abstrakcí, jejíž souvislost s ostatními „danostmi“ vždy bude třeba s nepřekonatelným reflexivním zpožděním konstruovat. Jinými

21 Srv. např. tamtéž, s. 214 (VI, s. 269): „definice věcí jako toho, co jest v určitém poli“ (věci jsou „des êtres de champ“); či tamtéž, s. 232 (VI, s. 288): je třeba „subjekt definovat jako pole“; atd.

22 Viz např. tamtéž, s. 255 (VI, s. 310); a viz též Merleau-Ponty, M., *Notes de cours au Collège de France 1958-1959 et 1960-1961*, c.d., s. 156.

23 Viz např. Merleau-Ponty, M., *Résumé de cours (Collège de France 1952-1960)*, c.d., s. 141; a též týž, *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 136 (VI, s. 182).

slovy, mezi těmito „danostmi“ či perspektivami existuje vztah podstatného odkazování jednoho na druhé – „reverzibilita“, vztah „rubu a líce“ –, a je tedy třeba tyto „danosti“ chápat z této souvislosti, a nikoli naopak, jak činí zpředmětňující postoj reflexivní filosofie.²⁴

To však musí nakonec platit globálně pro vidění jako takové v souvislosti s hmatem jako takovým. Proto je pro Merleau-Pontyho mé tělo ve svých různých schopnostech pociťovat pokaždé polem jedné a téže viditelnosti (ve filosofickém slova smyslu), stejně jako věc ve svých různých způsobech jevení (hmatatelná, viditelná, atd.) je pokaždé polem jedné a téže viditelnosti. Již na příkladu jednoty mého těla a jednoty věci tedy můžeme vidět, že *lexikální jednota viditelnosti u Merleau-Pontyho vyslovuje jistou jednotu ontologickou*, protože pokaždé vyjadřuje jednotu pole, jehož úseky nelze v jejich bytí chápat jeden bez druhého. Konstatování této jednoty není poukaz na konec popisování a pokus o to přestat rozlišovat, nýbrž naopak na začátek dotazování a na nutnost vzít při něm v úvahu okruh fenoménů jmenovaný na základě synonymity.

Je tedy třeba popsat viditelnost těla a viditelnost věci jakožto dva případy jednoty pole a Merleau-Ponty se v tomto smyslu opírá o svou fenomenologii vnímání. Několika slovy shrnuto, tělo je otevřená a nezpředmětnitelná jednota, systém vzájemných odchylek bez pozitivní ideje, která by je kotvila, podobně jako věc je jistá „soudržnost bez pojmu“, čistý horizont bez substanciálního nebo ideálního zakotvení.

Pojetí vnímajícího těla i vnímané věci jako polí má důsledek, jehož vyjasnění je významné pro interpretaci Merleau-Pontyho pozdní filosofie. Totiž že samo tělo jako subjekt jevení a sama věc jako předmět jevení jsou ve svém vzájemném vztahu stejně tak „reverzibilní“, jsou opět rubem a lícem *jednoho a téhož ontologického pole viditelnosti*. Jde-li o to charakterizovat „vidoucího“ (*voyant*), pozdní Merleau-Ponty zcela opouští všechny snahy o jeho podepření nějakým pozitivním principem, o jeho „vysvětlení“, a konstatuje pouze, že „vidoucí je viditelný“, že vidí *jakožto* viditelný. Vidoucí je viditelný jako je svět viditelný,²⁵ „subjekt“ a „objekt“ jsou dvě zásadní podoby jedné a téže viditelnosti, jedna „koncentrovaná“, druhá „rozptýlená“²⁶ – obojí jsou však „varianty“ jednoho a téhož ontologického „živlu“, obojí pro Merleau-Pontyho je, jak známo, abstrahováno „z jedné a téže látky“.²⁷ Tato „identifikace“ stojí v přímém protikladu k rozlišení objektu a subjektu v novověké karteziánské

24 Srv. Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., kapitola „Reflexe a tážání“, s. 14-54 (VI, s. 17-73).

25 Explicitně viz tamtéž, s. 136 (VI, s. 181): viditelné, to jsou „věci stejně jako moje tělo“.

26 Srv. tamtéž, s. 133 a 134 (VI, s. 178 a 179).

27 Tamtéž, s. 255 a 159 (VI, s. 310 a 250). Srv. též Merleau-Ponty, M., *Oko a duch*, c.d., s. 11 (Merleau-Ponty, M., *L'Œil et l'Esprit*, c.d., s. 21).

ontologii, pro niž já *jakožto subjekt* v žádném smyslu *nejsem* objekt a opačně. Co však je tato „viditelnost“? Jestliže Merleau-Ponty tvrdí, že subjektivitu je třeba chápat na základě toho, že je jistou podobou „viditelnosti“, neznamená to, že redukuje subjektivitu na objektivitu nebo že do objektivitu předem projektuje subjektivitu.

Moje tělo je např. varianta země, tvrdí Merleau-Ponty v návaznosti na Husserlovy úvahy, protože země je pro mne „to, co se nehýbe“, a co tak umožňuje pohyb, co je výše již zmiňovanou normou, vůči které jsou mé pohyby odchylkami, kterou proto vždy předpokládají a ke které se vždy vztahují²⁸ – a moje tělo pro mne funguje stejným způsobem, je „nerelativní“²⁹ ve vztahu k proměnlivému vnímanému, „poskytuje kánon, normu vnímání“.³⁰ A protože je podle Merleau-Pontyho „věc“ samotná opět „normou“ či nulovým stupněm, vůči kterému jsou jednotlivé její figury odchylkami, jak jsme již viděli výše, vnímající tělo a vnímaná věc jsou dvě varianty téhož, totiž soudržnosti nějaké normy a jejích odchylek, systému reverzibilit jednoho pole. Od té chvíle platí např. že „náležím ke světu“,³¹ že mám k věcem vztah „vcítění“, který je pouze restriktivní variantou mého vztahu k druhému, tj. opět k jisté variantě mne samého, nebo že předměty kolem mne „uvádím do společnosti živých, například když říkám, že kámen ‚letí‘“³²... Proto lze říci, že *moje tělo je varianta věcí a obráceně*, což nakonec znamená, že tělo a věc jsou dvěma variantami jedné a téže viditelnosti neboli „tělesnosti“ (*chair*).³³ Právě z tohoto hlediska lze také nakonec velice dobře pochopit Merleau-Pontyho eliptické, protože již zcela decentrované charakteristiky subjektu zkušenosti jako „zavíjení do sebe“ viditelnosti.³⁴

Pojem viditelnosti (resp. tělesnosti) shrnuje Merleau-Pontyho tezi, že chceme-li pochopit vztah mého těla a věci, mne a druhého atd., nelze při popisu zkušenosti vycházet ani od „subjektu“, ani od „objektu“, od mé subjektivity v protikladu k jiným, nýbrž že je třeba vycházet od oné prvotní varianty viditelnosti, které Merleau-Ponty říká viditelná „Příroda“ a kterou je třeba myslet jako nedílnou půdu, ze které „já“, „věc“ i „druhý“ povstáváme a ke které vždy budeme spolunáležet. „Příroda“, „viditelné“ (*le visible*) ve smyslu celku jedné nitrosvětské oblasti, pro Merleau-Pontyho není souborem vníma-

28 Srv. např. Merleau-Ponty, M., *Résumé de cours (Collège de France 1952-1960)*, c.d., s. 169.

29 Merleau-Ponty, M., *Filosof a jeho stín*. Přel. J. Fulka. In: Novotný, K. (ed.), *Co je fenomén?: Husserl a fenomenologie ve Francii*. Červený Kostelec/Praha, Pavel Mervart/Oikúmené 2010, s. 94; originál: Merleau-Ponty, M., *Le philosophe et son ombre*. In: *týž, Signes*. Paris, Gallimard 1960, s. 272.

30 Merleau-Ponty, M., *Husserl et la notion de Nature*. In: *týž, Parcours deux*, c.d., s. 233.

31 Merleau-Ponty užívá obtížně přeložitelný výraz „en être“, aby vyjádřil, že subjektivita je součástí světa, „náležít“ do něj, srv. zejm. VI, *passim*, např. s. 167.

32 Merleau-Ponty, M., *Résumé de cours (Collège de France 1952-1960)*, c.d., s. 169.

33 Srv. zejména Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 133 (VI, s. 177): tělo je varianta tělesnosti.

34 Viz např. *tamtéž*, s. 137 (VI, s. 183).

telných předmětů, nýbrž podkladem, na kterém stojí a který specifickým způsobem nově strukturují soustředně uspořádané „systémy ekvivalencí“ mezi jednotlivými fenomény. „Mé“ viditelné nezůstává na místě, dostává-li se do sféry vlivu jiného člověka, je-li vyjádřeno řečí, atd.; spatřená věc, pohled jiného, pojmenování viděného – to vše vždy na další rovině zasahuje do rovnováhy, která je ustavena s příchodem nějakého těla na svět a s otevřením jeho pole zkušenosti, to vše pokaždé vytváří nový „systém ekvivalencí“, který je restrukturalizací, převzetím, rozvinutím předchozího.

Vztah vzájemného vylučování a substanciální nezávislosti, vyžadující si reflexivní konstrukce podoby jeho překlenutí, je u Merleau-Pontyho nahrazen ontologickou náležitostí k jednomu „živlu“ tělesnosti či viditelnosti, přesněji však odstupňovaným systémem vztahů reverzibility či principiálního vzájemného odkazování a odchylování, vzájemným vztahem několika „variant“. Substance (subjekt, objekt) tak říkajíc nepotřebuje ke své existenci nic jiného, zatímco vidoucím i věcí prochází *jedna a táž* viditelnost, jsou *variantami* jeden druhého, a proto se navzájem „potřebují“ ke své existenci. Tato souvislost jimi podle Merleau-Pontyho procházet *musí*, aby tu byl nějaký „subjekt“ a nějaký „objekt“ zkušenosti, dualita „imanence“ a „transcendence“, která poté může být jako taková zpředmětněna na základě reflexe. Subjektivita je „objev“, tvrdí Merleau-Ponty,³⁵ jinými slovy jde o pozdní artikulaci původní situace, ve které je „subjekt“ a „objekt“ dán nedílně, jako splétání a chiasmus jednoho a druhého, jako systém ekvivalencí či okruh směny mezi segmenty jednoho pole viditelného světa.

Merleau-Pontyho ambicí však bylo vykázat tento typ ontologické jednoty, jíž se vyznačuje jisté *pole*, na všech zásadních rovinách zkušenosti, z globálního hlediska pak zejména co se týče vztahu světa vnímání a světa myšlení.³⁶

Tak jako totiž existuje reverzibilita například mezi polem hmatatelného a viditelného, tak je přítomna i mezi našimi pohyby a naší viditelností v širokém smyslu, a proto i mezi našimi pohyby fonace a mezi slyšitelností vůbec. V tomto smyslu jsou tak nejen všechny moje pohyby, ale i má řeč, lícem zkušenosti, jejímž rubem je situace mého těla ve světě, a tedy smysl, který pro mne svět má.³⁷ A protože se pole mé tělesnosti (tj. pole mého těla jakožto jedné z jednotlivostí viditelnosti, hmatatelnosti, slyšitelnosti atd.) vždy zapisuje do pole tělesnosti vůbec, a tedy i do pole tělesnosti pro všechny druhé, *zapisuje se sama reverzibilita pohybů mých gest či mé řeči a jejich smyslu do pole tělesnosti těchto druhých lidí a lidí vůbec*. Pokud jsou mé pohyby adre-

35 Srv. Merleau-Ponty, M., Partout et nulle part. In: *týž, Signes*, c.d., s. 250.

36 Ukázkou takového pokusu o celkové uchopení zkušenosti je i kapitola „Splétání – chiasmus“. Viz Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 217-151 (VI, s. 179-201).

37 Srv. např. Merleau-Ponty, M., *La prose du monde*, c.d., s. 110.

sovány výhradně těm „viditelným“, kteří jsou schopni těch samých pohybů jako já, stávají se *gesty* a zakládají pole, kde nejen obecněji platí, že každý můj pohyb je smysluplným pohybem pro každé jiné tělo „téhož typu a téhož stylu“³⁸ a obráceně, ale kde také každé moje gesto je principiálně srozumitelné pro každého, kdo by jej byl schopen.³⁹ Jinými slovy, jelikož fakticky existuje reverzibilita mezi viditelností, pohybem a gestem pro mne a viditelností, pohybem a gestem pro druhého, musí být vždy možná i reverzibilita mezi smyslem pro mne a smyslem pro druhého. Viditelné tělo, pohyb, gesto, řeč a jejich neviditelný smysl jsou reverzibilní, jsou úseky jednoho a téhož okruhu, jak naznačuje jejich společné umístění na škálu viditelnosti – a tato reverzibilita, jejímž živlem či polem je také mé tělo a spolu s ním všechna těla „stejněho typu“, je jako taková možností neviditelného pole duchovní kultury.

Pro Merleau-Pontyho je to tedy právě tato zdvojená reverzibilita tělesnosti neboli viditelnosti, její vnitřní hlubší strukturace, co v sobě vytváří prostor pro možnost pole již ryze ideální, „netělesné“ a neviditelné intersubjektivnosti (*intersubjectivité*), jakým je řečová komunikace toho, čemu říkáme „myšlenky“. Jinými slovy, toto pole vzájemnosti či reverzibility smyslu a řeči Merleau-Ponty chápe jako ještě restriktivnější variantu do sebe již zasazených polí tělesnosti a „meztělesnosti“ (*intercorporéité*), protože řeč nedělá nic jiného, než že přebírá, zpřesňuje a hlouběji strukturuje systém vzájemného odkazování viditelné situace a neviditelného smyslu, jímž se vyznačuje již samotná existence živého těla ve světě i koexistence lidí.

Tato koncepce má pro Merleau-Pontyho přinejmenším následující zásadní filosofický důsledek: z ontologického hlediska viditelnosti pojaté univerzum ideálního bytí (*l'invisible*, oblast *logu*) není vůbec myslitelné bez souvislosti s polem viditelného (*le visible*, Příroda). Tyto dvě oblasti je třeba interpretovat z ontologického hlediska viditelnosti, z něhož platí, že neviditelné není protiklad a opak viditelného, nýbrž „nulový stupeň viditelnosti“, tak jako klid je nulový stupeň pohybu, a nikoli jeho protiklad.⁴⁰ Obojí jsou dva krajní póly *jednoho a téhož* pole – a jestliže vystupují jako jednotlivosti nebo jako samostatné oblasti, tj. jako protikladné, je to vždy na pozadí předchůdně jednotného pole tělesnosti-viditelnosti, jehož „původní“ a „zdrojová“ (*originaire*) jednota je ontologicky určuje jako reverzibilní.

„Redukce“ na jednotné pole, provedená pomocí dvojice výrazů viditelné a neviditelné, jež pozitivně vyznačují právě vzájemnou reverzibilitu v rámci

38 Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 139 (VI, s. 186).

39 Srv. např. Merleau-Ponty, M., *Psychologie et pédagogie de l'enfant*. Paris, Verdier 2001, s. 39-40: „to, co je pravda pro mne, je pravda i pro druhého, protože styl mých gest a gest druhého je tentýž.“

40 Srv. zejména Merleau-Ponty, M., Préface. In: týž, *Signes*, c.d., s. 37 n. A též týž, *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 251 (VI, s. 305).

jednoty jistého ontologického pole, tak zde ustavuje vztah mezi vším „empirickým“ a vším „ideálním“, který se opět radikálně odlišuje od ontologie evropské filosofické tradice. „Empirické“ a „ideální“ ontologicky náležejí do jednoho pole, jsou reverzibilní, jsou jako rub a líc jedné a téže zkušenosti. Proto Merleau-Ponty jinde říká, že čistý jazyk je „fantom“⁴¹ a že „řeč není nikdy pouhým ošacením myšlenky“,⁴² že neexistuje čistý význam, čisté myšlení ani čisté ideální. Ve stejném smyslu říká, že *theoria* je pouze jednou z podob lidské *praxis*,⁴³ že transcendentální redukce ze své podstaty vždy zůstává neúplná⁴⁴ a že „transcendentální pole je polem transcendentí“⁴⁵ (Pro Merleau-Pontyho však neplatí ani obráceně, že „the medium is the message“, protože reverzibilita vylučuje vztah priority: není zde „nadřazenosti ani podřazenosti. Nikdo tu nerozkazuje a nikdo neposlouchá.“⁴⁶) Obecnost, transcendentální a ideální pole myšlení je třeba chápat jako „neviditelné“, tj. nakonec na základě reverzibility ve vztahu k poli viditelného, jako přesah viditelného vůči tomu, co právě vidíme nebo říkáme, jako rub nebo krajní mez konkrétního viditelného líce, který je pak právě na základě této situace – tj. provizorně – možné formulovat jako takový. Z předchozího je zřejmé, že pojmy viditelné a neviditelné aplikované na problém ideality vyjadřují především toto radikální přesvědčení, že ideální bytí myšleného nelze považovat za „absolutní půdu bytí“, která existuje nezávisle na všem ostatním – zejména na člověku a jeho těle, na řeči, na dějinách atd.

6

Paradoxy, na které naráží Husserl v *Karteziánských meditacích* a které později opět nalézá v *Krizi*,⁴⁷ jako je „ztotožnění empirického a transcendentálního, konstituovaného a konstituujícího“, nejsou podle Merleau-Pontyho překážkami, nýbrž právě tématy „nové ontologie“.⁴⁸ Pokud bychom si vzali Husserlovo pojetí těla jako příklad, platilo by, že ten, „kdo“ má zkušenost, je subjekt, to,

41 Merleau-Ponty, M., *La prose du monde*, c.d., s. 7 n.

42 Merleau-Ponty, M., *Parcours deux*, c.d., s. 44.

43 Merleau-Ponty, M., *Notes de cours au Collège de France 1958-1959 et 1960-1961*, c.d., s. 77.

44 Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 173 (VI, s. 229).

45 Tamtéž, s. 167 (VI, s. 223).

46 Merleau-Ponty, M., *Nepřímá řeč a hlasy ticha*. In: týž, *Oko a duch*, c.d., s. 93. Srv. Merleau-Ponty, M., *Le langage indirect et les voix du silence*. In: týž, *Signes*, c.d., s. 134-135. (Merleau-Ponty zde konkrétně mluví o vztahu řeči a smyslu.)

47 Husserl, E., *Karteziánské meditace*. Přel. M. Bayerová. Praha, Soboda-Libertas 1993. Týž, *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Přel. O. Kuba. Praha, Academia 1996.

48 Merleau-Ponty, M., *Notes de cours au Collège de France 1958-1959 et 1960-1961*, c.d., s. 83; srv. tamtéž, s. 380.

„o čem“ je zkušenost, objekt – a tak by živé tělo bylo „subjekt-objekt“,⁴⁹ „dvojitá jednota“,⁵⁰ živý paradox. Pro pozdního Merleau-Pontyho však tělo již není tímto paradoxním jsovcem uprostřed o sobě čiré logiky subjekt-objektově pojatého bytí, nýbrž něčím, čehož bytí *par excellence* vykazuje smysl, který nalézáme ve všem jsovcím a na jehož základě musíme teprve vytvořit ontologii fenomenálního. Proto také nakonec mluví o tělesnosti jako o „živlu bytí“.

Tělo ovšem není jediným takovým „paradoxním“ fenoménem, který způsobuje „zmatení“ našich kategorií a který přivádí do stavu krize striktní podobu tradiční ontologické kategorizace. Jakkoli je pro Merleau-Pontyho tělo „prvním paradoxem“, podobnou roli hrají všechna u něj tradičně analyzovaná témata: viděli jsme, že je jím už vnímání samo, ale stejně tak jsou jím čas a dějiny, výraz a řeč, spánek a bdění, nevědomí a vědomí, dětství a dospělá racionalita, vztah „já“ a druhého atd. Fenomén, který je z hlediska dvou o sobě srozumitelných tradičních ontologických řádů jen těžce srozumitelným paradoxem, se pro Merleau-Pontyho pokaždé stává stopou, motivací a východiskem nového ontologického pochopení právě i těch fenoménů, o kterých jsme se doposud zřejmě nedůsledně domnívali, že jsou beze zbytku srozumitelně vyjádřeny tradičními kategoriemi. Smyslem „redukce“ na viditelnost, reformulace jistých fenoménů z jednotného hlediska viditelnosti tedy nikdy není pokus zapomenout na rozdíl mezi např. tím, čemu se tradičně říká smyslové, a tím, čemu se říká rozumové nebo ideální, mezi tím, že moje tělo „mí“ náleží, a že cizí těla a tělesa v tom samém smyslu nikoli atd. Ontologická „ztotožnění“ provedená na základě „redukce“ na viditelnost-tělesnost neznamenají *ipso facto* ztrátu těchto rozlišení, nalikoli mají odpovídat určitým rysům naší zkušenosti – pokoušejí se zcela naopak uvolnit cestu k hlubšímu pochopení právě těchto rysů. Nelze-li např. vlastní tělo chápat bez souvislosti s tělesy, nezbyvá než přestat mluvit o vlastních tělech a o cizích tělesech a začít mluvit o tělesnosti, která je původně nedílnou dimenzí vlastního a cizího, těl a těles, polem originálně pociťovatelného vůbec a která umožňuje myslet vlastní a cizí jako něco, co se vyděluje vždy jedno vůči druhému, a tak teprve setkává jako v nějakém ohledu protikladné, a tedy do určité míry myslitelné bez souvislosti s druhým. To není prosté zrušení novověké ontologie a jejich rozlišení, návrat k nerozlišenému, nýbrž vykazání jí zavedených rozlišení jako z principiálních důvodů zjednodušujících a příliš abstraktních.

Nejvlastnějším smyslem pojmu viditelnosti a zavedením jejího hlediska tak není ani pouze destrukce pojmově-myšlenkových instancí metafyzici-

49 Výrazy jako „subjektives Objekt“ a „Subjekt-Objekt“ se vyskytují v Husserlových *Ideen II a III* (týž, *Husserliana* 4. Den Haag, Martinus Nijhoff 1952 a týž, *Husserliana* 5. Den Haag, Martinus Nijhoff 1971; u Merleau-Pontyho viz např. *Signes*, c.d., s. 210.

50 Husserl, E., *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii II*. Přel. E. Kohák a kol. Praha, Oikúmené 2006, s. 154.

ky, ani bez dalšího pouze paradoxní tvrzení jejich chiasmatického křížení. Smyslem jeho zavedení je podle mého názoru teze, že tělesnost, „souvislost“ či „skloubení“ těl a věcí, mne a druhého, nás obou a země, významů a gest, myšlenek a slov... je to, co je nám fenomenologicky i ontologicky dáno s největší původností – nikoli „já“, „význam“, „vněm“, „fakt“ atd. „*Urpräsentierbarkeit* je tělesnost,“ poznamenává Merleau-Ponty,⁵¹ a tělesnost není nic jiného než „latence, možnost“, „tkáň věcí“ spíše než věc.⁵² Viditelnost úspěšně a *jedním slovem jmenuje nutnou souvislost či cirkularitu* mezi variantami viditelnosti, mezi viditelným a vidoucím, mezi viditelným a neviditelným... Na základě rozlišení tří dvojité polarizovaných vrstev smyslu viditelnosti, z nichž první dvě provádějí specifické posuny na sedimentovaných představách o věcech a světě, jsme tak mohli odhalit i tento pojmový, a v důsledku toho nikoli bezprostředně názorný smysl viditelnosti.

Jde-li snad, co se týče tělesnosti, o „poslední“ či „nejzazší“ formulaci Merleau-Pontyho pozdní filosofie,⁵³ je nakonec třeba udělat skromný závěr: může tomu tak být jedině v tom smyslu, že jde o formulaci prvotní či počáteční, tj. o elipticky vyjádřený výchozí bod či o základní perspektivu onoho „tázání“, které se Merleau-Ponty pokoušel rozvést ve svých zkoumáních po roce 1945 a které již nemohl dovést do konce. Ona „redukce“ na společnou půdu, na nedílné pole, sám pojem viditelnosti a tělesnosti, není tedy sama o sobě pozitivním a vyčerpávajícím vyjádřením Merleau-Pontyho „nové ontologie“, nýbrž je právě její metodikou a aktem, který nás do ní uvádí, neboť je ve své podstatě systematickou polemikou s evropskou ontologickou tradicí. Je právě tím, co nám podle Merleau-Pontyho teprve vůbec umožňuje *hledat* jednotu otevřeného světa, ve kterém žádný fenomén nestojí v sobě jako absolutně fixovaný vůči všem jiným, ve kterém neexistuje ani žádná půda „absolutního bytí“, a ve kterém přesto žijeme, mluvíme a myslíme.

Je-li v tomto smyslu možné se prostřednictvím Merleau-Pontyho filosofie pokusit i o hlubší systematizaci různých podob oné původní „souvislosti“ fenoménů ve světě, a tak nakonec i světa a všeho nitrosvětského, vypracovat „architektoniku“ procesem sedimentace „nezpracovaného“ bytí (*être brut*) – zdá se, že jedině tehdy, pokud přijmeme hledisko viditelnosti jako filosofické východisko. Cílem tohoto textu nebylo popsat, jakým způsobem Merleau-Ponty přesně chápe vlastní „systémy reverzibilit“, například mezi tělem a věcmi, mezi řečí a myšlenkou, atd., a možnou podobu takového hlubší strukturace pole tělesnosti jsem záměrně pouze krátce referoval. Cílem to-

51 „*Urpräsentierbarkeit* c'est la chair.“ VI, s. 175 (na okraji); pozměňuji český překlad, srv. Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 131 (poznámka č. 43).

52 Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 129 (VI, s. 173).

53 „*Une notion dernière*“. VI, s. 183; český překlad: „zcela základní pojem“ viz in: Merleau-Ponty, M., *Viditelné a neviditelné*, c.d., s. 137.

hoto textu bylo pouze ukázat, že lexikum viditelnosti a jednotná perspektiva, kterou vymezuje, jsou východiskem, ze kterého je třeba Merleau-Pontyem provedené detailnější popisy chápat. Tuto otázku se pokusím rozvést při dalších příležitostech.⁵⁴

SUMMARY

Visibility as the originating presence

In his writings at the end of the fifties, Merleau-Ponty introduced a new semantic and expressional circuit with the concept of “visibility”, a variation on the concept of “flesh” (*chair*). The aim of this article is to show that a consistent interpretation of this circuit necessarily leads us to a consideration of the concept of visibility as a systematically privileged viewpoint for the interpretation of all Merleau-Ponty’s more particular discussions. The concept of visibility, or flesh, summarises Merleau-Ponty’s thesis that the proper cohesion of the “horizon” or “field” is prior to that which is objectively and individually thinkable within it. Thus, Merleau-Ponty’s pivotal idea is set down not just from the phenomenological viewpoint, or in particular instances, but rather quite generally and in an ontological sense. The article offers an analysis of the lexis related to the concept of visibility, characterises Merleau-Ponty’s conception of phenomenon from its perspective and summarises its ontological consequences, using the example of two central themes i.e. the relation between subject and object and the relation between the empirical and ideal.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Sichtbarkeit als ursprüngliche Gegebenheit

Ende der 50. Jahre führt Merleau-Ponty in seinen Texten einen neuen Formulierungs- und Bedeutungskreis ein, der mit dem Begriff der „Sichtbarkeit“ als Alternative zum Begriff des „Fleisches“ (*chair*) zusammenhängt. Ziel dieser Abhandlung ist es, zu zeigen, dass eine konsequente Interpretation dieses Kreises unweigerlich dazu führt, dass wir den Begriff der Sichtbarkeit als systematisch privilegierten Ausgangspunkt für die Interpretation aller Teilauslegungen von Merleau-Ponty ansehen müssen. Der Begriff der Sichtbarkeit bzw. des Fleisches fasst nämlich Merleau-Ponty’s These von der Priorität des Zusammenhangs des „Horizontes“ bzw. „Feld“ im Gegensatz zu dem zusammen, was gegenständlich und individuell in ihm denkbar ist, und zwar nicht bloß vom phänomenologischen Standpunkt und bezüglich konkreter Themen, sondern allgemein und im ontologischen Sinne. Der Artikel bietet eine Analyse des Begriffsfeldes der Sichtbarkeit; von dieser angerissenen Perspektive der Sichtbarkeit wird Merleau-Ponty’s Auffassung des Phänomens charakterisiert und dessen ontologischen Folgen am Beispiel zweier zentraler Themen, der Subjekt-Objekt-Beziehung und der Beziehung zwischen dem Empirischen und dem Idealen, zusammengefasst.

54 Práce na tomto textu byla podpořena grantem GA AV, projekt IAA901010907: „Fenomenologie vnímání a ontologie světa u Merleau-Pontyho“.